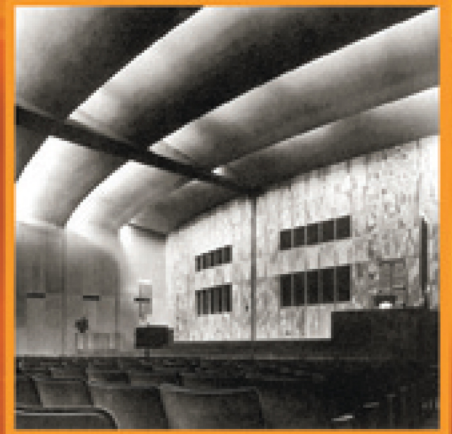

Kentin Çeperleri

Yıldız Uysal • İlhan Tekeli • Yücel Gürsel
Oktay Ekinci • Zeynep Meray Enlil • Yüksel Dinçer

Irak'ta Yağmalanan Tarihi ve Kültürel Miras
Nâzım Hikmet'in Kentleri
Profil: Muhlis Türkmen
UIA 2005 İstanbul Hazırlıkları

Deprem ve Sorumluluklarımız

Her Zaman Gündemde Olacaktır!

Merhaba, yeni bir sayıyla daha karşınızdayız.

Geçtiğimiz günlerde Bingöl’de yaşanan ve pek çoğumuzun yüreğini dağlayan deprem felaketi “İstanbul ve Deprem” konusunu yine gündeme getirdi. İstanbul Deprem Master Planı hazırlıkları sürüyor. Üniversitelerimizin yoğun çabasıyla hazırlanan çalışmalar Oda olarak izlemeye, oluşturulan atölyelerle katkıda bulunmaya gayret ediyoruz. Önümüzdeki sayıda bu çalışmaların boyutlarını, çalışmanın metodolojisini, varılan sonuçları ve çözüm önerilerini aktarmaya ve tartışmaya çalışacağız. İstanbul Deprem Master Planı içerisinde hukuk çalışmaları da önemli bir yer tutmakta; mevcut imar düzenimizin, ilgili yasaların eksiklikleri ve olanakları değerlendirilmekte. Bu sayıda da sıcaklığına, konunun uzmanı olarak Prof. Dr. Abdülkadir Arpacı’nın Kat Mülkiyeti Kanunu üzerine bir çalışmasına yer veriyoruz.

“Kentin Çeperleri” dosyamıza önemli katkılar oldu, pek çok dosya konusunda olduğu gibi, bu konuyu da yeni çalışmalarla geliştirmeyi sürdüreceğiz. Özellikle sit alanlarının yapılaşmaya açılması girişimleriyle birlikte İstanbul’un bu bölgeleri dikkatleri üzerinde toplamaya devam ediyor.

Bu sayıda değerli hocamız **Muhlis Türkmen**’i konuk ediyoruz. Türkmen, uzun yıllardır sürdürdüğü eğitmenliğiyle pek çok meslektaşımızın yetişmesine katkıda bulunmuş, gerek projeleriyle, gerekse resim ve desenleriyle mimarlığın sanat olduğunu vurgulamıştır.

UIA 2005 İstanbul Kongresi’nin logosu geçtiğimiz günlerde belirlendi. Belirlenen logo, tüm dünyadan 700’ün üzerinde çalışmanın yer alacağı bir sergiyle tanıtılacak. Kongre Başkanı Suha Özkan, yapılanları ve yapılacakları anlattığı yazısıyla bu sayımızın yazarları arasında.

2003 Avrupa Özürlüler Yılı. Bu vesileyle pek çok etkinliğin sürdüğünü gözliyoruz. Hem özel hem de kamusal alanda hayatı daha da zorlaştıran yanlışlıkların olmaması için, bilginin aranması, konuya gösterilecek özenin vurgulanması gerekiyor. Haziran ayında düzenlenen “Özürlüler ve Mimari” başlıklı panelde Mete Ünügür’ün sunacağı tebliği sayfalarımızda bulabilirsiniz. Konuya duyarlıkla yaklaşan projelerden örnekler göstermeye ileriki sayılarda devam edeceğiz.

Mimar.ist yayına girmek üzereyken Sofya’dan bir ödül haberi bizleri sevindirdi. **Dünya Mimarlık Trienniali**’nde, süreli yayın dalında mansiyonla ödüllendirildik. Dergiye emeği geçen tüm arkadaşlarımızla sevincimizi paylaşıyoruz.

Yeni sayılarda buluşmak üzere...

H. Bülend Tuna

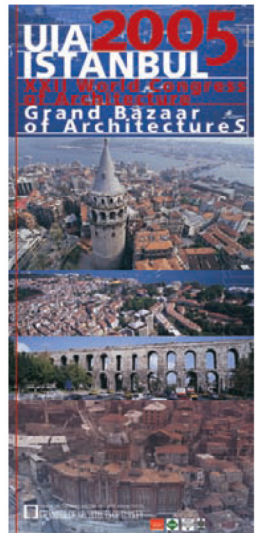
Not: Bu sayının künyesinde yine bir değişiklikle karşılaşacaksınız. Yayın Koordinatörümüz T. Gül Köksal akademik çalışmalarını nedeniyle katkısını bundan böyle Yayın Kurulu’nda sürdürebilecek. Katkılarından dolayı kendisine teşekkür ediyor, başarılar diliyoruz. Dergimizin kuruluşunda da aramızda olan Fatma Öcal Yayın Koordinatörü olarak yeniden göreve başladı.

43	PROJE / PROFİL	
	“Toprak İçin savaş her türlü mimari sorundan daha önemlidir”	
	<i>Oscar Niemeyer’le Söyleşi: Constantin von Barloeven</i>	43
	“Şiir ve müziğin tadına varır gibi, mimari mirasımızın tadına varabilmek”	
	<i>Muhlis Türkmen’le Söyleşi: Deniz İncedayı</i>	50
58	ELEŞTİRİ / KURAM	
	Kentin Lisanını Anlamak; Bir Yarışmanın Ardından... / <i>Murat Çetin</i>	58
65	DOSYA: KENTİN ÇEPERLERİ	
	Parçalanan Kent - Parçalanan Yaşamlar / <i>Yıldız Uysal</i>	66
	Değişen Kent Çeperleri, Saçaklanma, Kentsel Etek, Kırsal Etek / <i>Söyleşi: İlhan Tekeli-Yücel Gürsel</i>	69

	“Varoşlardaki Komşular” ve Bir “1 Mayıs”ın Anımsattıkları / <i>Oktay Ekinci</i>	80
	80 Sonrası İstanbul’da Toplumsal Ayrışmanın Mekânsal İzduşümleri / <i>Zeynep Merey Enlil</i>	84
	İkili Yapıların Gerçek Yüzü; Modernleşmiş Gecekondu / <i>Yüksel Dinçer</i>	90
94	EĞİTİM	
	Uluslararası Gelişmeler ve Mimarın Formasyonu / <i>Arif Şentek</i>	94
99	FARKLI İNSANLIK DURUMLARI	
	Özürlülerin Ergonomik Boyutları / <i>Mete Ünügür</i>	99
103	HUKUK	
	Mevcut Mimari Duruma Hukuki Açıdan Müdahale / <i>Abdülkadir Arpacı</i>	103
108	UIA	
	UIA 2005 İstanbul Hazırlıkları / <i>Suha Özkan</i>	108
111	ENGLISH SUMMARIES	

Kentin Lisanını Anlamak; Bir Yarışmanın Ardından...

Murat Çetin

Kentlerimizde gözlediğimiz pek çok sıkıntının özünde, kenti yeniden yaratanların, kentin lisanını anlamamalarının yattığı söylenebilir. Bu önerme doğrultusunda, dil olgusunun “kent mimarlığı” disiplini için önemi ve bu disiplin içindeki yerinin yeniden sorgulanması gerekmektedir. Çeşitli evrim süreçlerinden süzülerek gelen insanlık kültürünün temel unsurları olan *dil* ve (mimariyi de içeren) *artefaktlar* arasında orijin, evrim, kullanım ve bilgi kodlama süreçleri açısından pek çok benzerlik bulunmaktadır. Bu yüzdendir ki dil ve mimari arasındaki karmaşık ilişkiler her zaman incelenmeye değer görülmüştür. Mimari, edebiyatın ve dilbilimin içinde hem bir metafor, hem de yazın ya-

ratılabilir. Bu tür bir analitik açılımın alt çerçeveleri; *mimari-dil*, *dil-gramer*, *gramer-geometri* ve *gramer-kültür* ilişkileri olabilir. Birbirine kenetlenen alt çerçevelerin çizdiği ve giderek daralan bu yol izlendiğinde, kentin kültürel yapısı dilbilimsel bir yöntemle yeniden okunabilmektedir.

Bu çalışmada Taksim Meydanı’nın gelişimi ve dönüşümü ile, bu alana Taksim Kentsel Tasarım Yarışması ile müdahale önerilerinde bulunan iki mimarın, Vedat Dalokay ve Behruz Çinici’nin projelerinin ortaya koyduğu gramatik yapıların farklılıkları ve meydanın süregelen gramatik dönüşümüne karşı aldıkları tavırlar sosyokültürel açıdan değerlendirilmektedir. Sırasıyla, kent bir metin, bu metin bir gramer ve gramer de bir kültürel kod olarak ele alındıktan sonra, aynı metni iki farklı şekilde okuyup iki farklı şekilde de yeniden yazan bu tasarımlar, karşılaştırılmalı olarak değerlendirilmektedir.

Eğer kent bir metin ve bu metnin içeriği de ait olduğu toplumun kültürel birikimi ve kodları ise, bu dilin bir de grameri olmalıdır; bu gramer de birtakım işaretlerin (kompozisyon ve geometri aracılığıyla) bir araya gelişindeki (cebirsal) sistematik ile açıklanabilir.

pıtının yapısının belirlenmesinde önemli bir unsur olarak daima yer almıştır. Mimarlığın içinde edebiyatın, metnin, dilbilimsel sistem ve kuralların varolma derecesi ise halen tartışılmaktadır. Bu çalışmada da kent tarihi üzerinde yapılacak yorumlar ile bu tartışmalara yeni bir boyut katmak hedeflenmiştir. Panofsky’nin “geçmiş üzerinde yapılan spekülasyonların sanat tarihi boyunca yaratıcılığın temel unsuru olduğu” görüşüne dayanarak, mimarinin dönüşümünü çözümlemede dilbilimsel sistemlerin yeni ufuklar açabileceği öne sürülebilir. (Panofsky, 1968) Mimarının ve kentsel mekânın morfolojik boyutu, bunlara etki eden farklı faktörlerin birbiriyle ilişkilendirilebileceği bir ortak zemin oluşturma kapasitesi yönünden alternatif bir analitik araç olarak ön plana çıkmaktadır. Özellikle kentsel mekânın dönüşümü incelendiğinde ve kent morfolojisi dilbilimsel (*linguistic*) bir pencereden evrimsel olarak algılandığında yepyeni mimari açılımlar ve okuma yöntemleri ya-

Kentsel metnin grameri ve sosyokültürel anlamı

“Kent bir metin olarak algılanabilir mi ve böyle bir metnin içeriği (veya içerdiği anlamlar bütünü) ne olabilir?” sorularına yanıt bulabilmek için mimarlık kuramının evrimine yeniden bakmak gerekecektir. Vitruvius ile başlayıp daha sonraları Quatremere de Quincy ile şekillenen *dil-mimari* ilişkilendirmeleri, Strüktüralist düşünce sisteminde dilin kurallarının, kültürün (mimarlık dahil) çeşitli alanlarında anlam ve iletişimin de kurallarını tanımlayabileceği görüşüne dönüşmüştür. Chomsky’dan başlayarak farklı diller altında yatan ortak ‘derin yapılar’ modellenerek, sanattan yapay zekâya pek çok alanda jenerik bir sisteme dönüştürülmüştür. Bu arada Foucault, Eco gibi pek çok düşünür dil ve mimarlık arasındaki benzerliğe defalarca işaret etmişlerdir. March tüm insan aktivitelerini, kodlama ve bu kodların çözümlenmesinden ibaret olarak tanımlarken, Steadman da kültürün gelişimini insan evriminin bir dışsal (*exosomatic*) boyutu olarak tanımlayıp kümülatif kültürel bilginin (gelenek) artefaktlar yoluyla, aynı

dilde olduğu gibi, kodlanarak nesilden nesile aktarıldığını ifade ediyor (March, 1998; Steadman, 1979). March ve Wittkower arasındaki paralellik (hümanist prensiplerle bunların arkasında yatan sayısal ve kriptografik ilkeler arasındaki bağlantı), morfolojik boyuta dilbilimsel yaklaşımın sağlayacağı çözümleme potansiyeli açısından önemli ipuçları vermektedir. (Wittkower, 1962) Bu arada mimarlık ve yazılı metin (*text*) arasındaki ilişkilere dair mevcut literatür de bu ufku genişletmeye yardımcı olmaktadır.

Eğer kent bir metin ve bu metnin içeriği de ait olduğu toplumun kültürel birikimi ve kodları ise, bu dilin bir de grameri olmalıdır; bu gramer de birtakım işaretlerin (kompozisyon ve geometri aracılığıyla) bir araya gelişindeki (cebirsel) sistematik ile açıklanabilir. Buradan mimarinin dilbilimsel boyutu ve geometrik karakteristikleri arasındaki ilişkiye geçmek gerekir. Baker'ın '*ön-form*'dan '*spesifik form*'a geçiş süreçlerini incelediği çalışmalarında, Clark ve Pause'un geometrik ilişkiler aracılığıyla '*formatif kavramlar*'ı grupladığı eserlerinde, March, Steadman ve Mitchell gibi yazarların bu ilişkileri cebirsel ve algoritmik bir tabana oturttuğu yapıtlarında, dilbilgisi ile geometri ilişkisinin açtığı yolların izlerini görürüz. (Baker, 1989; Clark ve Pause, 1996) Bu izler takip edilirse, önemli mimari başarılarla dilbilimsel okumalar arasında yadsınamayacak paralellikler görülür.

Burada vurgulanması gereken nokta, Simmel'in belirttiği gibi, '*formun içsel mantığı*' ile '*içeriğin dışsal değerleri*'nin ayrıştırılmasının sağladığı analitik avantajdır. (Simmel, 1908) İçeriğin çok boyutluluğu ve çeşitliliğine karşın, formun *yarı-otonom* niteliğinden ötürü, ortak kronoloji ile bağlanan bu boyutların ayrılarak incelenmesi fayda sağlayacaktır. Focillon gibi Simon da forma hükmeden içsel ve ussal kuralardan söz eder. (Focillon, 1948; Simon, 1969) Mimari bu yönüyle kaçınılmaz olarak şekilsel bir dildir ve bu dilin gramatik yapısı onun morfolojik ve geometrik özellikleri boyutunda incelenebilir. Çünkü form, sanat ve mimarinin bir boyut kazanabilmesi ve kendilerinden öte söylemlerin tartışılabilmesinin önkoşulunu teşkil eder. Form ayrıca mimaride bilimsel araştırmanın da temel unsurlarından biri olarak ağırlık kazanabilir, çünkü bugüne dek daha çok sosyolojik, psikolojik, felsefi ve sanatsal yönler ile teknik konular mimaride bilimsel çalışmaların odağını oluşturmuştur. Mimaride sosyal bilime ait metotlar ve fen bilimlerinin yapı bilgisi kapsa-

mına giren metotlarına ek olarak, mimarinin morfolojik boyutunun içindeki 'derin yapıların' sosyokültürel çözümlemesine yönelik yöntemler de geliştirilebilir. Mimari dilde, morfolojinin yanı sıra diğer bir unsur da geometridir -ki Russell ve Popper gibi düşünürlere göre değişim ve algıya karşı *a priori* ve *yarı-otonom* bir karaktere sahiptir. Perez-Gomez algı ve deneyimin de, vücudun mekânı işgaline dayanan *geo-metrik* boyutları olduğunu vurgularken geometrinin, sembolik ve spiritüel boyutundan soyutlanmaması gereğine de dikkat çeker. Dolayısıyla, mimarlıkta geometriyle içerik arasında çok yakın ve çok yönlü ilişkilerden bahsedilebilir. Denilebilir ki, *form* ile *içerik* arasındaki bağlantıyı kuracak olan da geometrinin kompleks kullanımıyla yaratılacak yeni bir tür okumadır.

Stiny ve Gips'in 1970'lerden bu yana geliştirdikleri *şekil gramerleri* teorik tabanını 19. yüzyıl sınıflandırma kavramına, biyolojik permütasyon sistemlerine, Durand'ın jeneratif ile sentetik sistemlerine ve Chomsky'nin jenerik gramer modellerine dayandırır. (Stiny ve Gips, 1975) Tarif ve analiz amaçlarıyla kullanıldığı gi-

Mimari şekilsel bir dildir ve bu dilin gramatik yapısı onun morfolojik ve geometrik özellikleri boyutunda incelenebilir. Çünkü form, sanat ve mimarinin bir boyut kazanabilmesi ve kendilerinden öte söylemlerin tartışılabilmesinin önkoşulunu teşkil eder.

bi jenerik ve parametrik olarak da kullanılmaktadır. Genel olarak tasarım süreci bir '*ilk-form*' ile başlar ve çeşitli etkiler altında bu ana-forma '*son-şekil*' elde edilinceye kadar bir seri '*şekil kuralları*'nın uygulanması ile oluşurken, pek çok sosyokültürel ve teknik bilgiyi de, kodlayarak içinde saklar. Gramer çalışmalarında yapılmak istenen, bu kuralların uygulama sürecini inceleyerek bu sürecin (eğer varsa) altında yatan mantık zincirini görsel ve algoritmik olarak ortaya koymak ve buna paralel olarak da bu sürece etki eden faktörlerin, süreç içinde kodlandığı düşünülen bilgilerle ilişkisinin yorumlanmasıdır. Şekil gramerleri mantığı olarak da tanımlanabilecek formal inceleme çerçevesini oluşturan unsurlar, '*ilk-form*', buna uygulanan kurallar olan şekiller ve bunların mekânsal ilişkilerinden oluşan '*syntax*' ve bu kuralların uygulandığı yerlerin ve uygulama sıralarının oluşturduğu '*tekrarlı* (döngüsel) *yapılar*'dır. Bir tasarımın incelenmesindeki bu *gramatik anlamlandırma süreci*

cinde en önemli unsurun ‘tekrar eden yapılar’ olduğu söylenebilir, çünkü belli bir stil, bir mimarın belli ürünleri, belirli bir topluma veya bölgeye ait artefaktlar arasında, şekil ve kurallar değişse dahi, döngüsel yapıların sabit kalma eğiliminde olduğu pek çok çalışmada ortaya konmuştur. (Çetin, 1999a) Süreklilik olgusunu ve gelenek kavramını oluşturan özün de bu döngüler aracılığıyla okunabileceği söylenebilir. Diğer bir deyişle, *şekil gramerleri*, yukarıda sözü edilen *form-içerik* arası bağlantıyı *geometri* aracılığıyla sağlayan bir yeniden okumanın aracı olabilir.

Mimari ve mimarinin dönüşümü konuları, ortak kronoloji ile bağlanan fiziksel ve sosyokültürel boyutları arasında da (dildekine benzer şekilde), ‘gramatik deformasyon’ ve ‘anlamsal çözünme’ arasındakine koşut ilişkilerin varolabileceği varsayımıyla incelenecektir. Sosyokültürel bağlamın fiziksel yansıması, kentsel mekân ve onun transformasyonudur. Mekânın, onu görünmez hale getiren sosyokültürel hayatla iç

Taksim, İstanbul’un en önemli kentsel alanlarından biri olmasına rağmen ‘kentsel mekânlaşma’ açısından önemli problemler yaşayan ve bu problemlerin gerek tanımlanması, gerekse çözümlenmesi aşamalarında çeşitli direnmelerle karşılaşan bir kent parçasıdır. Bunda zaman içinde alana yapılan müdahalelerde oluşan morfolojik yapının gitgide tahrip edilen bir çizgi izlemesi önemli yer tutar.

içeliğinin ötesine geçebilmesinin yollarından biri Simmel’in *form-içerik* ayrımıyla Chomsky’nin derin yapılarının getirdiği potansiyelleri kullanılarak ‘formun dili’nin incelenmesidir. Dolayısıyla, bu tür şekilsel bir dilde *döngüsel artikülasyonlar* sosyokültürel anlamlar yüklenebilmektedir. Loewy’nin örneklediği gibi formun evriminin sürekli kaydedilmesi sonucu bir takım formal eğilimler ve form-içerik bağlantıları kurulabilir. (Loewy, 1979) Bu döngüsel yapılarıdaki *kırılma* ve *deformasyon noktaları* radikal sosyal değişimlere işaret eder ve kırılmamış döngülerin yakınsanması da bu sosyal yapıyla ilişkili fiziksel boyutun da ıslahı için oldukça önemlidir. Kentsel yenilemede mimarların dil olgusunu anlamasının önemi bu noktada gizlidir ve geometri bu tür çözümlemelerde kendi sınırlarının ötesinde yeni açılımlar sunar. Bu açılımların bir türünü somut bir örnek üzerinde değerlendirdiğimizde dilbilimin soyut kavramları (*text*, *syntax* vs.) şekilsel bir boyut kazanacak ve bununla da

kalmayıp bu şekiller aracılığıyla mimarların kentle bir tür diyaloga girdikleri görülecektir. Bu diyalogun, kentin yer aldığı sosyal, kültürel, politik ortamlar ile etkileşimi ve bu ilişkilerin zamanla değişimi bize önemli bilgiler sunar. Şimdi bu bilgilerin nasıl değerlendirildiğine ilişkin bir örneği birlikte inceleyelim.

Taksim yazıtlarına yaklaşımda iki farklı yazınsal üslup

Burada şekil gramerleri, problematik bir durum sergileyen Türkiye bağlamına uygulanacaktır. Sosyopolitik çekişmelere tanık ve konu olan bir kentsel mekân olarak Taksim Meydanı bu yazıya sosyal boyutunun yanı sıra morfolojik özelliklerinin yarattığı karmaşıklık sebebiyle de konu edilmiştir. Ayrıca dönüşümün mimarlarca nasıl görüldüğünün yarışmalarda açıkça gözlemlenebilmesi de Taksim Meydanı Kentsel Düzenleme yarışmasının bu yazıda ele alınmasında önemli bir girdidir.

Taksim, İstanbul’un en önemli kentsel alanlarından biri olmasına rağmen ‘kentsel mekânlaşma’ açısından önemli problemler yaşayan ve bu problemlerin gerek tanımlanması, gerekse çözümlenmesi aşamalarında çeşitli direnmelerle karşılaşan bir kent parçasıdır. Bunda zaman içinde alana yapılan müdahalelerde oluşan morfolojik yapının gitgide tahrip edilen bir çizgi izlemesi önemli yer tutar. Gülersoy, Taksim’in tarihini oldukça detaylı bir şekilde, *Bir Meydanın Tarihi* adlı eserinde verir. (Gülersoy, 1991) Bu makalede Taksim’e, bugüne kadar yapılan çalışmalardan farklı ve onlara ek olarak morfolojik açıdan bakılacaktır. Taksim’in dönüşümünün incelenmesinde, noktalar, gridler ve aksların grameri oluşturma potansiyeli, alanın tarihsel gelişim aşamalarını oluşturan iki ayrı gride ilişkin gramatik kurallar arasındaki ani ve düzensiz sapmaların, yaklaşık olarak önemli toplumsal dönüşümlerle çakışıp çakışmadığı ve bu gramerlerle tanımlanan *şekilsel kod* ve sosyal, kültürel, politik, algısal, deneyimsel faktörlerce belirlenen *içeriksel kod* arasında önemli bağlantıların olup olmadığı başlıca soru işaretlerini oluşturur. Buna ek olarak incelenecek bir diğer konu da, farklı mimarlarca sunulan yarışma önerilerinin bu ilişkiler karşısındaki tavrıdır. Bu çerçevede, adı geçen önerilerin çizdikleri farklı gramatik yapıların, bu çalışmanın temel argümanını destekler nitelikte olmaları ve öğretici olmaları sebebiyle incelemeye esas alındıklarını ifade etmek gerekir.

Gramatik incelemeye başlamadan önce buradan varılmaya çalışılan sonuçla ilgili bir argümanı ortaya koymakta yarar var. Bilindiği gibi Hegel politika ve mekân arasındaki ilişkilere dikkat çekiyor. Canniffe'in "bazı İtalyan kentsel mekânlarını, ayrıcalıklı izleyicinin (politik ve ekonomik hükümlerinin), kent nüfusu üstündeki kontrolünü genişletmeye yarayan planlama araçları" olarak görmesi, bize bazı morfolojik problemleri yorumlamada ışık tutabilir. Kent yöneticilerinin ve patronlarının "geometrik tutarlılık illüzyonunu kullanarak tutarlı kentsel mekânlar üretme çabasının Kuzey İtalya kent meydanlarında mimari ve kentsel tasarımı belirleyici bir unsur olduğu ve bu kolektif kümülatif çabanın mevcut sosyal ve ekonomik yapıdaki tutarsızlık, düzensizlik ve eşitsizlikleri bir tür maskeleyen mekanizması olarak kullanıldığı" iddiasının Türkiye'deki kentsel mekân olgusuna nasıl yansıdığı düşünülecek olursa, diyebiliriz ki; geometrik tutarlılık Türk kentlerinde, sosyo-ekonomik eşitliğe dayalı bir sosyal düzen projesinin mimari yansımaları veya araçları olma eğiliminde iken, mevcut sosyo-ekonomik düzensizlikler ve bunların ortaya çıkardığı sosyal patlamalar bu tutarlılığı zedeleyebiliyor. (Canniffe, 1998) Bu noktada farklılık sergilemesine rağmen, kentsel mekânda geometrik tutarlılığın bir tür sosyal düzen inşa etme aracı olması Türkiye bağlamında da geçerlidir denebilir. Görülüyor ki bu noktada 'mekânsal gramer' ve 'şehir politikası' arasındaki ilişki, kodlanarak aktarılan maddi kültürün spesifik bir türü olarak karşımıza çıkıyor.

Taksim Meydanı'na tekrar dönelim ve mekânın değişimini morfolojik ve gramatik olarak yorumlayalım...

Bu formal analize yaklaşımımızı belirleyen başlıca unsur kentsel dönüşümün belirli öğelere ayrılarak incelenmesidir. Bu öğelerden bazıları; *mekânsal konfigürasyon*, *regülatör elemanlar* ve *çeper karakteristikleridir*. Burada temel olarak *regülatörler* üzerinde durulacaktır, çünkü bir kentsel sürekliliği düzenleyen unsurların bu alt çerçevede düzenli bir yapı sergileme olasılıkları daha yüksektir. (Çetin, 1999a)

Morfolojik ve gramatik açıdan bakıldığında, Taksim'in gelişimi bir tür mimari müdahaleler serisi olarak görülebilir. 18. yüzyılda yapılan çeşme (Maksem) ve rezervuar ile 19. yüzyıl Kışla yapısı ve aynı dönemden kalan Hagia-Triada Kilisesi de Taksim'de gerçekleştirilen ilk mimari eserlerdir. 19. yüzyıl koşklarının apartmanlara

dönüşmesi ve Talimhane'nin de apartmanlaşmaya açılmasıyla Taksim'in dönüşümünde yeni bir sayfa açılır, çünkü meydana etki eden yeni bir kartezyen alan oluşturulmuştur.

1928'de Cumhuriyet Anıtı'nın bir *landmark* olarak meydana yerleştirilmesi de bu önemli dönüşüm basamağıyla örtüşür niteliktedir. Bu nokta, hem yeni oluşan, hem de ilk kartezyen düzenlerin üst üste binmesini düzenleyen bir *pivot* olma rolünü üstlenmiştir. 1940'larda kışlanın yıkılması da morfolojik açıdan önemli bir başka kırılma noktasına işaret eder. Çünkü avlulu kışla yapısının tanımladığı kartezyen alan etkisinin başlıca girdisi yok olmuş, çevre yapılardan oluşan çeper ise bu yeni oluşuma karşı eski düzeni koruma baskısı ile bir kentsel gerilim oluşturmuştur.

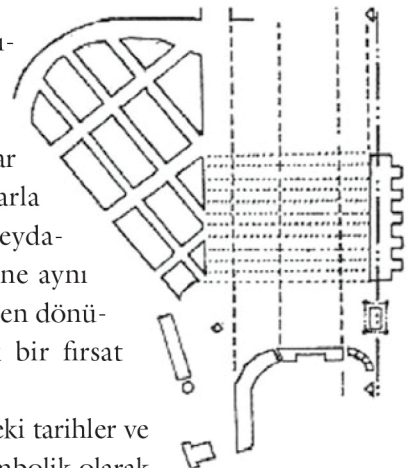
1960'larda yüksek otel binalarının inşası şüphesiz bir diğer transformasyon aşamasını teşkil eder. 1980'lerde genişletilen bulvar ve bunu izleyen birtakım yıkımlarla bir trafik karmaşasına dönüşen meydana yeniden düzenlenmesi için yine aynı dönemlerde açılan yarışma, süregelen dönüşümü yeniden yönlendirebilecek bir fırsat olarak algılanmıştır.

Tüm bu mihenk taşı niteliğindeki tarihler ve ilgili yapıları (veya yıkımları) da sembolik olarak sosyopolitik anlamlar ('Batılılaşma', 'Cumhuriyet', 'Millet Hareketi' vb.) yüklenmiştir. 1970'lerden beri süregelen, meydana yapılması önerilen cami tartışmaları da sosyopolitik anlamın bir başka dışavurumudur. (Ekinci, 1997) Bu bağlamda dönüşümün sürekliliğindeki sosyokültürel anlam tutarlılığının (ya da yokluğunun) incelenmesinde dilbilimsel bakış açısının yarattığı ufukları kolayca görebiliriz.

Başta belirtilen Canniffe'in argümanına göre, geometriyle tescillenen mekânsal konfigürasyon, şehir yöneticilerine ve tasarımcılara nesiller arası aktarılan kodlanmış bir bilgi biçimi olarak, kentin bu sosyokültürel anlamını gramatik olarak yorumlamamıza imkân sağlar. Bu bağlamda, söz konusu bu kentsel mekânda (Taksim Meydanı'nda) tarihî evrimin ve geometrik tutarlılığın (Cumhuriyet yönetimince) bir ideal toplum yaratılmasında ideal bir araç olarak kullanılıp kullanılmadığı bir inceleme konusudur. Çağdaşlaşma ve muhafazakârlık çelişkileri açısından meydana (politik mekânın) şekillenmesinde muhtemel döngüsel olguların

Talimhane'de oluşturulan yeni kartezyen alan.

Taksim'deki Kışla binasının yıkımı ile oluşan geometrik gerilim.

sergilenebileceği düşüncesi, bir tür gramatik analizi ve buradaki kırılmaların yorumlanmasını gerekli kılar. Bu sayede Kant'ın '*a priori* Euclid mekânı' ile Lefebvre'in 'sosyal mekânı' arasında bir uzlaş ve bağlantı kurmak mümkün olacak ve söz konusu mekânı daha iyi anlayabileceğiz.

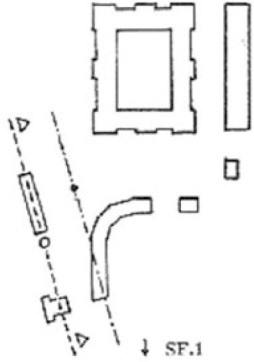
Şüphesiz Taksim Meydanı'ndaki kentsel metin, belirli tutarsızlıklar ve düzensizlikler sergiler. Bunları kısaca özetlemeden önce meydanı gramatik olarak tariflemek gerekir. Taksim, oluşumunun ilk aşamalarında tanımsız bir alandı. Bu belirsizlik, kışanın yapıyla bir mekânsal tanımlanmaya doğru yöneldi. Bu andan itibaren meydanda ikili bir mekânsal oluşum görmeye başlarız; Avlu ve Kışla önünde (Opera ile Maksim arasında) kalan alan. Bu ikiliğin Kışla yıkıldıktan sonra da seviye farkı ile muhafaza edildiği dikkat çeker. Bu ikiliğin göz ardı edilmesi durumunda bir bütün ve tek geometrik öge gibi algılanabilecek bu alan, özellikle trafik yollarının artışıyla gitgide artan bir *bölünme* süreci içine girmiştir.

Akslar, gridler ve noktalar gibi *regülatör elemanları* incelediğimizde görürüz ki, kışlayla belirlenen bir ana kartezyen alan ve yeni açılan apartman alanlarıyla daha sonra oluşan ve bu ilk alanın üzerine bindirilmiş gibi görünen ikinci bir ortagonal alan oluşturulmuştur. Daha önce de belirtildiği gibi Taksim Cumhuriyet Anıtı burada bu üst üste binmeyi organize eden bir pivot noktası gibidir. Bu noktada, daha önce *Rezervuar-Çeşme-Kilise Aksı* ile belirlenen çizgisel yapılanmanın anıta doğru ötelenmesiyle bu üst üste bindirmede bir *açıortay* görevi üstlendiği görünüyor. Meydanın oluşum süreci içinde, tarihsel olarak meydandaki yapılaşma gramatik olarak ifade edildiğinde, her iki kartezyen alan ile ilgili şekilsel kurallar gözlemek mümkün. Örneğin, Kışla'nın ünitelerini oluşturan *eklemleme kuralları* ile çeperlerdeki binaları oluşturan, *aks, yerleştirme, eklemme* ve bazı yıkımları tarifleyen *silme kuralları* birinci alana aitken, Talimhane'nin oluşumunda rol oynayan, *grid kuralları* ve bazı trafik yollarının oluşumunu düzenleyen *mekânsal bölünme kuralları* ikinci gridle ilgilidir. Fakat bunların arasındaki ilişkinin düzenli bir yapıya sahip olduğunu söylemek zordur. Oysa ki bu morfolojik yapıya pek çok benzerlik gösteren San Marco Meydanı gibi bir mekânda, bu alanlara dair mekânsal kurallar arasında açık olarak düzenli (ardışık) bir yapı

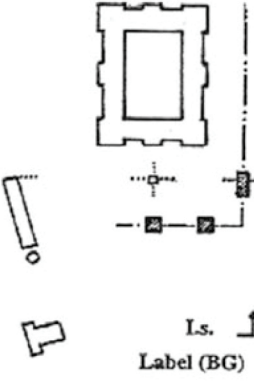
gözlemek olasıdır. (Çetin, 1999b) Taksim'de böylesi hipotetik bir düzen olabileceği varsayıldığında, bu düzende meydana gelen kırılmaların özellikle otel inşaatları ve trafik düzenlerini belirleyen kurallarda, dolayısıyla 1960'lar ve 1980'lerdeki ekonomik ve sosyal değişimlerle ortaya çıktığını görüyoruz. Görülüyor ki, Taksim'in dönüşümünü bir şekilsel gramer mantığı çerçevesinde (*ana-form, kurallar ve tekrar eden* -veya edemeyen- *yapılar* olarak) tanımlamak mümkün. *Ana-form* olarak sekizgen bir çeşme yapısından, *kurallar* bazında 'Mekânsal Konfigürasyon' (*eklenme, bölünme, üst üste binme, döndürme* vs.) ve 'Regülatör Eleman' (*aks, grid, nokta*) kurallarından ve *döngüsel yapılar* kapsamında da iki farklı kartezyen alana ait kurallar arasındaki "dönüşümlü sıra" şeklindeki potansiyel bir düzenden söz edilebiliyor.

Başta sözünü ettiğimiz morfolojik düzensizliklere dönecek olursak, şu ana kadar Taksim'de izlenen döngüsel yapılarda (ani sapmalar ve düzensizlikler şeklinde beliren) sürekli bir bozulma meydana geldiği ve bu bozulmanın toplumsal düzensizliklerle paralellikler gösterdiği söylenebilir. Ayrıca başta hedeflenmiş olabilecek bir toplumsal düzenin tutarlı bir şekilde uygulanabildiği varsayımsal bir durumda bu döngüsel yapılardaki düzensizliklerin de gözlemlenmeyeceği şeklinde bir yargıya varmak bir tür spekülasyon da olsa, en azından denilebilir ki, şu halde gözlenen 'döngüsel düzensizlikler' (başka sosyokültürel etkiler altında) daha başka şekiller alabilirdi. Bunun en güzel kanıtı da San Marco Meydanı'nın sergilediği düzenli yapılardır. Bu tür bir fark da morfolojik araştırmalar açısından önemli bir bulgu teşkil etmektedir.

Şimdi de yarışma önerilerinin bu *morfolojik gramatik* konuyu nasıl ele almış olabileceğini yorumlamaya çalışalım. Kuşkusuz, yarışmanın hedefleri (dilbilimsel kaygıdan tamamen bağımsız olarak) başlıca; açık alanın artırılması, trafiğin ve otoparkların düzenlenmesi, şehrin geri kalanıyla görsel bağlantıların zenginleştirilmesi ve anıtın yeniden canlandırılması idi. Biz burada yalnızca mekânsal konfigürasyonun plan düzeyinde nasıl ele alındığıyla ilgileneceğiz. Bu anlamda, kullanılan gramatik yöntem bir tür *post-rasyonalizasyon* süreci olmakla birlikte bize sosyal bileşenlerinden bağımsız morfolojik değerlendirmeler yapma imkânı tanır. Bu çerçevede bakıldığında, yarışma önerilerinin süregelen evrimin kırılan sürekliliklerinin restorasyonu yönünde eğilim sergiledikleri görülüyor.

Taksim'de bir regülatör görevi üstlenen Rezervuar-Çeşme-Kilise aksı.

Birinci gride ait kurallar.

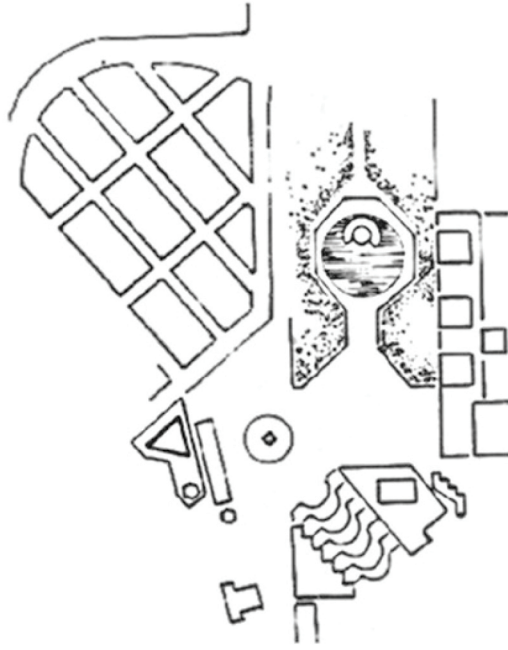

İkinci gride ait kurallar.

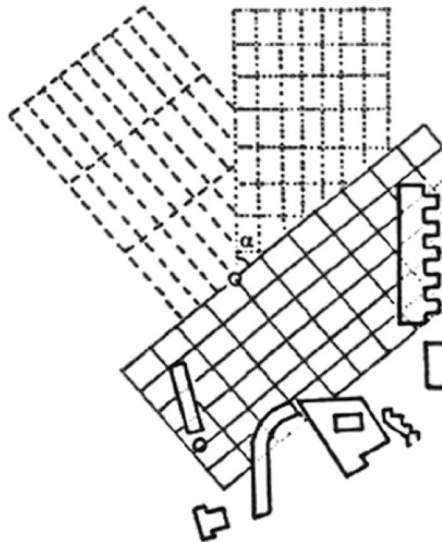
Burada gramatik açıdan oldukça başarılı ve farklı yorumlar getiren iki ayrı örneği inceleyeceğiz. Bunlar yarışmada birincilik ödülü alan Vedat Dalokay'a ait proje ile ikinci ödüle layık görülen Behruz Çinici'ye ait kentsel tasarım projeleridir. Her iki mimar da geometrinin Doğu kültüründe ve Batılı düşünce sistemlerindeki epistemolojik algılanış farklarını bir uzlaşmaz çelişki olarak görmemiş ve sentetik bir yaklaşımı benimsemişlerdir. Birinci proje daha bütünlüci bir yaklaşımı sergilerken, ikinci proje alt mekânların yaratılmasını esas olarak benimsemiş görünür. Gramatik çerçevede, birinci proje üç yüksek yapıyla oluşturulan üçgen alanla dik-dörtgen meydan arasındaki dinamik gerilimin potansiyellerini kullanırken, ikinci proje alana yepyeni bir kartezyen alan enjekte ederek bir dinamizm yaratır. Bu kartezyen alanı da 1920'lerde yaratılan alana dayandırır. Çinici'nin meydanın dönüşüm tarihine gramatik olarak daha müdahil bir şekilde referans verdiğini gözlemliyoruz. Tasarımın gramatik yapısı kendi içinde bir sisteme dayanmıyor gibi görünse de, aslında bu gramatik yapı meydanın kendi gramerinin evrimiyle beraber değerlendirildiğinde onu tamamladığını ve düzensiz sapmalara, düzenleyici birer cevap olduğunu görmek mümkündür. Bu çerçevede Çinici'nin benimsediği kurallar ikinci kartezyen bölgeye yoğunlaşıyor. Mimar, üst üste bindirme ve rotasyonun potansiyellerini kullanarak mekânsal metni bir *palimpsest* gibi yeniden yazıyor. Bu yönde, kendisinin tasarladığı eksenel kültür binası da önemli rol oynamaktadır. Dalokay, meydanın dönüşümüne yaklaşımında daha idealist bir tavır takınıyor denilebilir. Çünkü uyguladığı gramatik yaklaşım kendi içinde tutarlıdır. Burada Mimar, meydanın hipotetik gramatik yapısını kendi tasarımına taşır ve taviz vermeksizin uygular denebilir. Bu yüzden Meydan'ın birinci ve ana alanıyla ilgili kurallarına yoğunlaşır.

Sonuç olarak, her iki mimar da aynı morfolojik problemlerle ilgilenmenin alternatif gramatik yollarını sunuyor. Her ikisi de farklı yollardan, süregelen dönüşümün hipotetik veya ideal düzenine oturtmaya çalışıyor. Dalokay, ideal bir düzeni empoze ederken Çinici mevcut kırılmaları tedavi etmeye yönelik bir yöntemle mekânı biçimlendirir. Gramatik gelişimi rehabilite etmeye yönelik iki farklı yaklaşımı sergileyen iki mimarî çözüm bize değişik okuma yöntemlerini örnekliyor. Bu gramatik okuma yöntemi daha pek çok örneğe uyarlanabilir.

Sonuç; bir kent-okuyucunun yorumu

Kentsel mimari, evrimsel açıdan ve spekülative olarak bakılınca, kendi kültürel bağlamıyla şekilsel bir dil ve onun geometrik grameri aracılığıyla ilişki kuran bir olgudur, denilebilir. Bu dil, geleneksel bilgi ve değerleri, kodlayarak aktarırken morfolojik gramer, içinde şekillendiği bağlamdaki döngüleri kırılma ve deformasyonlarla yansıtır ve bunu okuyan tasarımcılar çeşitli yorum ve yakınsamalarla bu dönüşümü istedikleri şekilde yönlendirirler. Taksim Meydanı'nın tarihsel dönüşümünü belirleyen başlıca özelliğin, mekânsal politiğindeki diyalektik döngüsü olduğu izlenebilir. Görülüyor ki mimarlar, gramatik içeriği gizli veya bilinç ötesi bir şekilde manipüle ederek, istenen kentsel değerler ve amaçları başarmayı hedefliyorlar çünkü gerek mimarlar gerekse kenti yöneten otoritelerce açıkça beyan edilmese de sosyopolitik anlam, Taksim Meydanı'nın tasarımında oldukça

V. Dalokay'ın Taksim önerisinin gramatik özelliği.

B. Çinici'nin Taksim önerisinin gramatik gösterimi.

önemli yer tutuyor. Bu mekânın meydan olarak başarısızlığının (veya başarısının) ideal toplum yaratmayı amaçlayan geometrik tutarlılıktan şaşma derecesine atfedilip edilemeyeceği sorusunun cevabı, şüphesiz, okuyucuya bırakılmıştır. Fakat şu da unutulmamalıdır ki, mimarlık tarihi bu tür ilişkilerin pek çok örneğiyle doludur, çünkü mimarlar geometrinin sağladığı bir dil ile teknik, sosyal, kültürel, politik ve ekonomik değerleri her seferinde yeniden kentsel çevre üzerine (bir palimpsest şeklinde) yazarlar. Ekonomik faaliyet ve inşaat alanındaki patlama, sentez eğilimlerindeki artış, modernizmin tam oturmadığı ve bir kültürel, sosyal ve ulusal kimlik bunalımı yaşayan bir ortamdaki postmodern kargaşalarıyla 1980'ler, Türkiye'nin sosyal tarihinde kendine has bir dönem sergiler. (Güzer, 1996) Bunların yansımaları da gramatik araştırmalarda gözlemlenebilir. Taksim'in tarihi ile Dalokay ve Çinici'nin bu tarihe farklı yaklaşımları, bu ilişkinin güzel bir örneğini sergiler. Araştırmacılar için buradan çıkarılacak sonuç da, tarih boyunca mimarların kentle nasıl diyaloga girdiğini anlamak için önce o kentin lisamını anlamak gerektiği olmalıdır. Taksim konusu şu sıralar soğumaya bırakılmış gibi gözükmemektedir. Fakat, kaçınılmaz olarak yeniden gündeme gelecektir ve geldiğinde bu dilbilimsel boyutun da gözden geçirilmesi çok-disiplinli planlama yaklaşımında büyük kolaylıklar sağlayacaktır. Ancak, şekil-gramatik yaklaşım yalnız Taksim özelinde değil, hemen her tür mekânın okunmasında bize yeni açılımlar sunacaktır.

New York.

- March, L. (1998), *Architectonics of Humanism*, Academy Basımı, Londra.
- Panofsky, E. (1968), *Idea; A Concept in Art Theory*, Harper & Rowe, New York.
- Simmel, G. (1908) [1955], *Conflict and the Web of Group Affiliations*, Illinois.
- Simon, H. A. (1969), *The Sciences of the Artificial*, Cambridge, Mass.
- Steadman, P. (1979), *The Evolution of Designs*, Cambridge UP, Cambridge.
- Stiny, G., Gips, J. (1975), *Pictorial and Formal Aspects of Shape and Shape Grammars*, Birkhauser, Brussels.
- Wittkower, R., (1962), *The Principles of Architecture in the Age of Humanism*, Random House, New York.

Murat Çetin, Yrd. Doç. Dr., Balıkesir Üniversitesi Mimarlık Bölümü

Kaynakça:

- Baker, G. (1989), *Design Strategies in Architecture; An Approach to Analysis of Form*, Van Nostrand Reinhold, New York.
- Canniffé, E. (1998), "The Imposition of Order; Autocracy and Architectural Expression in Two North Italian Piazzes", *Urban Design Studies*, sayı: 4., s.5-19.
- Clark, R.H. - Pause, M. (1996), *Precedents in Architecture*, Van Nostrand Reinhold, New York.
- Çetin, M. (1999a), *A Formal Grammar Analysis of Urban Transformation; Urban Renewal of Historic Town Centres in Turkey After 1980s*, Doktora tezi, University of Sheffield.
- Çetin, M. (1999b), "A Tale of Two Cities; The Grammar of Urban Transformation, La Citta Nuova", 1999 ACSA Uluslararası Konferans Bildirileri, 29 Mayıs-2 Haziran, Roma, ACSA, Washington DC., s.417-22.
- Ekinci, O. (1997), "Tüm Yönleriyle Taksim Camisi", *İstanbul*, sayı: 20, s.18-31.
- Focillon, H. (1948), *The Life of Forms*, New York.
- Gülersoy, Ç. (1991), *Taksim; Story of A Square*, İstanbul Kitaplığı, İstanbul.
- Güzer, C. A. (1996), *70 sonrası Mimarlık Tartışmaları*, Mimarlar Derneği Yayınları, Ankara.
- Loewy, R. (1979), *Industrial Design*, Overlook Basımı,